

8. Потебня А.А. Из записок по теории словесности. — Харьков, 1905.
9. Толстой Н.И., Толстая С.М. О задачах этнолингвистического изучения Полесья/ Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования. — М., 1983. — С. 288.
10. Ужченко В.Д. Східноукраїнська фразеологія. — Луганськ, 2003. — 362 с.
11. Українська мова. Енциклопедія/ За ред. Русанівського В.М., Тараненка О.О. та ін. — К., 2000. — 752 с.
12. Ушинський К.Д. Рідне слово// Історія дошкільної педагогіки: Хрестоматія. — К., 1990. — С. 172.
13. Череданцева Т.З. Идиоматика и культура// Вопросы языкознания. — 1996. — № 1. — С. 58-70.

Тетяна Ткаченко

СТИЛІСТИЧНІ НОРМИ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ РОЗМОВНОГО МОВЛЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Погляди вчених-мовознавців на співвідношення і взаємозв'язки між поняттями “літературна мова” і “мова художньої літератури” завжди були досить суперечливими. Дослідників цікавлять питання про місце мови художньої літератури в системі функціональних мовних стилів, принципи застосування поняття мовної норми до індивідуального стилю письменника.

Мета цієї статті полягає в окресленні питань, пов'язаних із доцільністю вживання в мові художньої літератури розмовних елементів у аспекті загально-літературної мовної норми і стилістичної норми художнього мовлення, а також у висвітленні впливу мови художньої літератури на формування й розвиток мовної норми.

За твердженням Л. Струганець, “центральне поняття теорії культури мови – норма літературної мови. Це одна з найскладніших проблем, багатовимірність якої визначається фактами історичними, культурно-соціологічними і власне лінгвальними” [10, 6].

Вивченню загальнолітературної мовної норми і норм мови художньої літератури в українській мовознавчій науці присвятили свої дослідження М. Жовтобрюх, В. Русанівський, А. Москаленко, М. Пилинський, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт, Л. Струганець, Г. Яворська та ін.

За словами Л. Мацько, “поняття норми є одним із основних для стилістики, оскільки служить опорою, вихідною позицією для вияву варіантності мовних одиниць, пошуку та аналізу стилістично маркованих елементів, визначення меж стилю” [6, 169]. Здійснюючи стилістичний аналіз мови художнього твору, необхідно враховувати доцільність використання тих чи інших мовних засобів у конкретному тексті, сполучуваність мовних одиниць різних рівнів з метою досягнення необхідного стилістичного ефекту. У цьому випадку йдеться не про загальномовні норми, правильність чи неправильність уживання того чи іншого мовного елемента в тексті, а про стилістичні норми художнього мовлення.

Мовні норми охоплюють не тільки окремі мовні одиниці, але й закономірності організації їх у тексті, а також закономірності організації мовних стилів у межах мови як системи систем. Отже, їх необхідно розглядати “на рівні організації художнього тексту й на рівні взаємодії мови художньої літератури з іншими

різновидами літературної й розмовної мови” [2, 358].

Дискутуючи з питань мовної норми в художньому стилі, необхідно враховувати також і співвідношення між такими поняттями, як норма літературної мови, норма мови художньої літератури та індивідуальний художній стиль. “Тільки врахування цього співвідношення допоможе визначити місце, яке займає мова художньої літератури у функціонально-стилістичній структурі літературної, а ширше – національної мови” [7, 254].

Виражаючи норму літературної мови, художнє мовлення використовує всі її стилістичні можливості. З огляду на те, що розвинена літературна мова є багатою й достатньо розгалуженою стилістичною системою, у межах її норми знаходяться не тільки нейтральні мовні засоби, а й книжні та розмовні форми вираження, багаті емоційно-експресивні, оцінні засоби. “Художній стиль має свої норми, що змінюються, модифікуються залежно від літературних традицій, течій, напрямків, мистецьких шкіл та індивідуальних стилів” [3, 301].

Розмежування літературної мови і мови художньої літератури пов’язане з відмінностями у їх функціях. Літературна мова, як відомо, виконує переважно комунікативну функцію, у мові ж художньої літератури особливо чітко вираженою є функція естетичного впливу на читача, яка втілюється за допомогою спеціально організованого образного змісту. Для реалізації естетичної функції важливим є, поруч з вибором оповідача й загального тону оповіді, використання різноманітних, у тому числі й позалітературних, експресивних мовних засобів з метою створення мовних характеристик персонажів, соціального та історичного колориту, авторського ставлення до героїв тощо.

На думку С. Єрмоленко, “все має право на використання у художньому стилі, якщо відповідає вимогам естетичної міри, стилістичної доцільності. Позалітературні явища в мові художній використовуються свідомо, з настановою на створення індивідуального стилю. Їхня стилістична функція й художньо-образна дія виявляються тільки на тлі загальнолітературної норми” [3, 302]. Естетична функція мови художнього твору розкривається в її підпорядкуванні художньому замислу письменника, його загальній естетичній настанові; ними визначаються принципи і прийоми відбору автором мовних одиниць серед інших синонімічних засобів вираження образного змісту.

Відкритість художнього тексту допускає вживання в його складі елементів, які на рівні мовних одиниць оцінюються як ненормативні. Інколи їх відсутність у тих випадках, коли вони художньо вмотивовані, сприймається навіть як порушення норми. Отже, відхилення від норми на рівні мовних одиниць може за певних умов бути нормою організації художнього тексту. “Художньо виправдана відповідність вибору й організації мовних засобів образу автора і образу оповідача – це і є норма мовної побудови художнього тексту” [2, 360].

У художньому стилі поєднуються мовні елементи всіх функціональних різновидів мови, і це разом з індивідуальним слововживанням сприяє побудові художнього образу. У художньому тексті елементи розмовного мовлення (як нейтральні, так і емоційно-експресивні) набувають додаткових відтінків, оскільки “на семантику слова у художньому тексті діє загальне його образне спрямування (добір цих лексем, їх поєднання, загальна тональність викладу, образні засоби, вживані в усьому текстовому масиві, авторська манера оповіді – все це накладає відбиток на якість емоційно-експресивного забарвлення слова)” [4, 103].

Серед емоційно-експресивних груп розмовної лексики, що досить широко

використовуються в мові художніх творів, особливо з метою мовної характеристики персонажів, виділяється група слів стилістично знижених. Але “нормативною” така лексика є тільки в межах даного стилю, обмеженого певним стилістичним спрямуванням, оскільки нормативність у стилістичному аспекті може розглядатися як властивість, притаманна саме цьому стилю [5, 51]. Ступінь експресивності не може бути визнано критерієм для віднесення слова до ненормативних, оскільки слова емоційно-оцінні, а також грубі, вульгарні, фамільярні тощо за умовами вживання ідентичні стилістично нейтральним, неекспресивним словам, властивим невимушеному спілкуванню.

Вживання елементів розмовного мовлення в мові художньої літератури – це не просте і не завжди адекватне відображення живого розмовного мовлення, це, як правило, його стилізація, яка може втілюватись по-різному, виступаючи одним із художніх засобів. “Явища, властиві живому розмовному мовленню, у мові художньої літератури можуть бути відображені посилено чи послаблено, залежно від ступеня усвідомлення письменником норм живого розмовного мовлення, від його художніх смаків і завдань” [9, 38].

Вживання розмовних елементів у мовленні автора або персонажа сприяє не тільки більш повному розкриттю змісту висловлювання, але й відтворенню стану суб'єкта мовлення, його соціальної й індивідуальної характеристики. Все це, разом із застосуванням інших засобів художнього мовлення, робить можливим індивідуально-стилістичне варіювання в межах мовної норми, створення стилістично виразної, позбавленої монотонності оповіді. “Художній текст будується за своїми законами, і тут доцільність вживання розмовних елементів продиктована вимогами емоційно-експресивного впливу на читача” [3, 321].

Отже, норми української літературної мови допускають уживання в художньому стилі як нормативних, так і ненормативних елементів розмовного мовлення з певною експресивною метою. “Нормованість мови виступає у вигляді двох ярусів: верхнього (кодифіковані елементи) і нижнього (некодифіковані, але системно зумовлені й історично виправдані нормативні варіанти, вживані переважно зі стилістичною метою). У межах художньої літератури... можливе вживання варіантів мовних засобів, не кодифікованих, але й таких, що не суперечать існуючим нормам слово- і формовживання” [8, 66].

Допустимість використання в художніх текстах ненормативних з погляду загальнолітературної норми мовних одиниць зумовлює виникнення проблеми встановлення певної межі в їх використанні. Цілком очевидно, що художній текст не можна оцінювати тільки з позицій нормативних словників і граматик. Але, з іншого боку, помилково вважати, що письменник не додержується ніяких норм, адже кожна епоха, кожен літературний напрям мають свої норми організації художнього тексту. “Питання кількісної міри вживання мовних одиниць різних експресивно-стилістичних категорій переходять у розряд питань їх якісного перетворення в цілісній структурі художнього тексту” [1, 244].

Мовотворчість того чи іншого визнаного письменника є найбільш довершеним вираженням норм загальнонародної мови відповідної епохи. Цим пояснюється вплив мови художньої літератури на розвиток літературної мови, на становлення й закріплення її норм. Смілива новаторська практика відомого письменника може розширити межі різних стилістичних категорій, насамперед понять “літературного” й “нелітературного”. Мова сучасної літератури принципово різностильова, вона

не може бути замкненою в межах того чи іншого мовного стилю, особливо з огляду на те, що мова окремого художнього твору є цілою системою стилів і стилістичних контекстів.

Тісна взаємодія й об'єднання різних у експресивно-стилістичному відношенні лексем сприяють закріпленню значного шару лексики розмовного походження в письмовому вжитку, що зумовлює розширення складу літературної мови. Засвоєння літературною мовою експресивно забарвлених засобів розмовного мовлення переконливо засвідчує факт встановлення рівноваги в лексичній системі художнього твору: у функції яскравого стилістичного засобу виступають розмовні елементи, врівноважуючи здавна властиву літературній мові експресію книжності.

Отже, художній стиль широко послуговується стилістичним потенціалом як нормативних, так і позанормативних розмовних елементів, і саме це й вирізняє його з-поміж інших функціональних стилів літературної мови. Доцільність уживання розмовних одиниць у мові художніх творів визначається авторським задумом, отже, за умови художньої вмотивованості, в конкретний текст цілком можуть бути включені й такі форми та конструкції розмовного мовлення, що знаходяться за межами загальнолітературної норми, проте в художньому стилі, а також в індивідуальному стилі письменника вважаються проявом дещо іншої, мовно-художньої, норми. Аналізові використання стилістичних можливостей розмовних елементів у індивідуальних стилях окремих письменників будуть присвячені наші наступні наукові розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горшков А. И. Вопрос о варианности норм в связи с пониманием языка как системы систем// Литературная норма и вариантность. – М.: Наука, 1981. – С. 234-248.
2. Горшков А. И. Русская стилистика: Уч. пособие. – М. : ООО “Изд-во АСТ”, 2001. – 367 с.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: Стилистика та культура мови. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
4. Коваль А. П. Практична стилистика сучасної української мови. – К.: Вища школа, 1978. – 376 с.
5. Лагутіна А. В. Характер лексичної синоніміки сучасного усного літературно-побутового мовлення (співвідношення нейтральних і стилістично забарвлених синонімів)// Усне побутове літературне мовлення. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 46-53.
6. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилистика української мови: Підручник. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
7. Пустовіт Л. О. Питання мовної норми в сучасній художній прозі// Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 253-264.
8. Русановский В. М. Вопросы нормы на разных этапах истории литературного языка// Вопросы языкознания. – 1970. – № 4. – С. 54-68.
9. Сиротинина О. Б. Современная разговорная речь и ее особенности: Уч. пособие. – М.: Просвещение, 1974. – 144 с.
10. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. – Тернопіль: Астон, 2002. – 352 с.